

RÉGÉSZETI MUNKÁK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

9

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATA

BUDAPEST, 1968.

Kiadja:

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Régészeti Tanszéke

Szerkesztőbizottság:

BANNER JÁNOS
LÁSZLÓ GYULA
OROSZLÁN ZOLTÁN

Technikai szerkesztő:

KANOZSAY MARGIT

Felelős kiadó:

Banner János

EÖTVÖS EGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZET
9368

ISMERETLEN RÓMER FOGALMAZVÁNY

Az egyetem régészeti tanszékén, a múlt tanév végén történt változásokkal együtt járó átrendezések alkalmával, sötétszürke színű, négy rétre hajtogatott, nem boltban vásárolt, régi irattartó került elő. Rajta kézírás, két sorban egymás alatt. Ugyanazzal a kézzel, vastagított és rendes betűkkel irt felirat: "Congres international." A vékonyabb betűkkel irt második szó határozottan a Rómer kézírása. A vastagabb is csak az erőteljesebb rajzolás miatt különbözik.

Átnézve a tartalmát, megállapíthattuk, hogy az irattartóba nem Rómer tette az utolsó darabot, a lezajlott kongresszus után öt évvel. A többi darab - számla, meghívó, jegyzetek /az előbbieket hátlapján/, térkép jelkulcs - Rómerről tanuskodnak.

A személyével semmiféle kapcsolatban nem lévő egyetlen darab, a Léván, 1881 január 1-én megindult "Bars" című hetilap I. évfolyamának 1. száma. Bár ebben nagy barátjáról, és mindig elismert tanítómesteréről, Ipolyi Arnoldról, akkor még besztercebányai püspökről is szó van - bizonyítja, hogy az irattartó, négy évvel Rómer nagyváradi kanonokká történt kinevezése után /1877/ járt valaki kezében. Valószínűleg ebben az időben már egyetemünkön tanító Torma Károly /1/ tehette, a nem tudható mi okból küldött lapszámot az irattárba. Ennek egyébként semmiféle régészeti vagy műtörténeti vonatkozása nincs.

Van az irattartóban egy "Gedrüber Aigner Expeditions Bureau, Budapest." bélyegzővel lepecsételt számla 1877.8.31. kelettel,

Könyöki József részére, Pozsonyba küldött, meg nem nevezett könyvről, aminek árát /póstköltséggel együtt 1.67 f./ 26.-án ki is fizette. Ez nemcsak Rómer közismert pontosságát jellemzi, de azt is, hogy a vidéken dolgozó munkatársainak mennyire készségesen sietett segítségére. Könyöki munkásságát - szülővárosáról lévén szó - különös figyelemmel és elismeréssel kísérte.

Kor- és társadalomtörténeti szempontból érdekesebb ennél az a két nyomtatott és kézírással kitöltött meghívó, amelyben a "titoknok"... "Ngos és ft. Rómer Flóris urat a nagyméltóságú Elnökgróf nevében" a Szent István Társulat 1876 július 13-án ill 1877 július 19-én tartandó választmányi gyűlésre hívja meg.

Nemcsak az idézett rész társadalmi vonatkozásai miatt érdemel figyelmet a két meghívó. Azoknak, feljegyzések céljaira történt takarékos felhasználása elsősorban magára Rómerre jellemző.

A korábbi meghívó a kongresszusi kiállítás előtti időből érkezett meg feljegyzést. Nevek sorakoznak rajta, akik "tárgyakat hoznak" a kiállításra. A felsorolt 11 név közül csak nyolccal találkozunk a kongresszus tagnévsorában /2/, ill. az elhangzott előadásokhoz szólók /3/ közt. A három magyar: Ebenhöch F., Liptay E., és Mihálydy I. mellett S. Ljubic, R. Virchov, G. és H. Wurmbbrand, ill. I. Zawiza nevét jegyezte fel ezek közt Rómer.

Talán a két legérdekesebb feljegyzés, hogy a két Wurmbbrand /4/ egy ládával ígér tárgyakat, S. Ljubovic, a zábrábi muzeum őre pedig, hat méternyi teret kér a kiállításon. /5/ Ezek az adatok bizonyítják, hogy a kiállítás rendezésére mennyi segítséget kaphatott a fiatal Hampel, a kongresszus titkárától, aki szívesen engedte át a katalogussal elért nemzetközi sikert, volt tanítványának, aki történészből, éppen Rómer hatására lett régész.

A második meghívó hátlapján a Compte Rendu II. kötetének 1. részéhez /6/ tartozó feljegyzések, vagy inkább pro memoriák, vannak a tiszazugi térképről, a tószegi, nagyrévi és ásothalmi terramarákról.

A cédulák közt kétségtelenül az a sajátkezűleg irt és rajzolt "Explication des signes" érdemli a legnagyobb figyelmet, amely a Compte Rendu II. kötetében megjelent /7/ - és harminc év múlva Pulszky F. nagy összefoglaló munkájában /8/ változatlanul lenyomott "Magyarország őstörténelmi térképe" - "Carte préhistorique de Hongrie"

jelmagyarázatának eredeti tervezete, fogalmazása. Éppen ezért eredeti nagyságu fényképét itt közöljük.

Benne volt még az irattartóban a Compte Rendu I. kötete előszavának /9/ nyomdára előkészített, igen gondosan és jól olvashatóan irt - vagy másolt - kézírata, az utolsó bekezdés pótlásával, amely az eredeti fogalmazványból vagy a másolatból kimaradt.

Minthogy Rómer teljes kongresszusi levelezése - ha részben az egyes levélírók neve alatt is - a Széchenyi Könyvtár kézírattárában van, úgy gondoljuk, hogy e régészettörténeti értékű feljegyzéseknek, tervezésnek és kéziratnak is ott a helye, az irattartóval és egész tartalmával együtt.

Hogy a kézírattárba került levelek hiánytalanul megvannak, abban nincs okunk kételkedni. De ide jutott-e minden?

Annak idején, hogy mennyire rendszertelenül kezelték ezeket az iratokat, igazolja Rómer ivpapirosból összefűzött feljegyzése, amely "A Congressus érdekében vett levelek" jegyzékét tartalmazza 1875-76-ból, 1371 levélről, a beérkezés, sorrendjében, nevek szerint nyilvántartva. Ez a jegyzék - szám nélkül - ma is a Nemzeti Múzeum irattárában van. Ugy tudjuk a Régészeti Társulat iratai közt is bőven van olyan irat, amely a kongresszus rendezésével van kapcsolatban.

Nehezen volna ezektől elválasztható az az alá sem irt, nem is keltezett, németnyelvű fogalmazvány, amely valószínűleg a kongresszusi levelezés sorrendjében a 1817. számot kapta.

Nem tartjuk ugyan magasnak ezt a számot, ha a beérkezett levelek fenti számával összevetjük. Csak az adhatna erre felvilágosítást, ha azoknak a leveleknek jegyzéke is előkerülne, amelyeket Rómer hazai és külföldi szakemberekhez és hatóságokhoz intézett. És itt - éppenugy, mint a fentebb említetteknél - nem csak a szám, de a tartalom hozhatna valami új tudománytörténeti adalékot. Nem kételkedünk benne, hogy nem keveset és nem is jelentéktelent.

Sajnos, egyelőre le kell tenni arról, hogy a kongresszus érdekében folytatott nagy munkát jelentő levelezésről teljes képet nyerjünk, de már ez is jóval több annál, amit a kongresszus előkészítéséről szóló általános megjegyzésekben találunk.

A gót betűkkel irt, több helyen ceruzával áthuzott és javított, nehezen olvasható fogalmazvány nem csak kongresszusi vonatkozást

tartalmaz, hanem a Magyar Nemzeti Múzeum fennállása óta talán éppen az első jelentősebb kiállításának tervezésére, annak nehézségeire, sőt elmaradására is felhívja a figyelmet.

A kiállítást a fogalmazvány szerint - 1861-re tervezték. Képes katalógus is készült volna hozzá. Erre a célra Albrecht főherceg-kormányzó - vagy talán az ország egyik leggazdagabb földbirtokosa - a szükséges fedezetet - 1000 ft - engedélyezte is, már 1860-ban.

A kiállítás tervezéséről és elmaradásáról az irattárban semmiféle adatot - bár ismételten átnéztük - nem találtunk.

Hampel /10/ sem emlékezik meg erről a tervről. Szerencsére Mátray L. - akinek múzeumi alkalmazásáról Érdy János egyik leveléből is tudunk /11/ a múzeum történetének korszakairól írva, egyebek közt 1960-ra vonatkozóan a következőket írja: "Ezen évi télen és tavaszi hónapokban készült tervezete /az igazgató/ folytán egy a jövő évben múzeumunk helyiségein hazai mű- és régiségi tárgyakból eszközlendő nagy kiállításnak..." /12/

A tervezet azonban - a fogalmazvány szerint is - az is maradt.

Mátray írja: "A több ezer forintba került szükséges szekrények már elkészítették; midőn a következő évre magyar országgyűlés lőn hirdetve s a tervezett kiállításnak el kelle maradnia, a szekrények árát pedig a fönt említett hölgyek /13/ adakozásából gyűlt összegből kellett kifizetni."

Két oka is volt annak, hogy a kiállítás elmaradt. Előbb kellett a hely az országgyűlésnek, később éppen annak eredménytelen feloszlatása után ilyen nemzeti jellegű kiállítással aligha lehetett az önállóságot demonstrálni a kiegyezésig még hátra lévő hat esztendőben.

A kiállítás tehát soha se készült el. A katalógus készítésére rendelkezésre bocsátott összeg idők folyamán éppen a kétszeresére növekedett a banki kamatos kamatokkal együtt.

Bár a levélből nem tűnik ki, hogy kinek és mikor jutott eszébe a megnövekedett összeget az eredeti rendeltetéshez hasonló célra felhasználni, mégis meg lehet állapítani, hogy az akkor már politikai hatalommal nem rendelkező Albrecht főherceghez intézett levelet 1876 szeptembere után írták. A kongresszusról ugyanis már úgy beszél a levél, mint amelyik már befejezte ülését. A keltezés

tehát 1876 őszére vagy 1877-re tehető. Ebből arra következtethetünk, hogy Pulszky és Rómer közös gondolata lehetett. És ez - ismerve Rómer még említendő katalógusait - több mint valószínű.

Bár a kézírás - több németnyelvű levél összehasonlítása után - Rómerének bizonyult, a pontos megállapítás bizonytalannak látszott. A levélben úgy beszél, mint aki a kongresszus elnöke, hollott köztudomásu, hogy annak főtitkára és fáradhatatlan szervezője volt.

Ebből csak arra következtethetünk, hogy a fogalmazványt az elnök és 1869 óta már a Nemzeti Múzeum igazgatója, Pulszky megbízásából írta Rómer és a benne található javítások Pulszky utasítására készülhettek, vagy ő maga írta.

A levelet szószerint közöljük, zárójelbe téve az eredeti fogalmazvány kihagyni rendelt vagy javasolt részleteit.

Mindkét - csak kissé eltérő - változat jellemző a korra, amelyben készült.

1817. Sr.Kais Hoheit Erz. Albrecht!

/K. K. Hoheit,

/Durchläuchtigster Erzherzog!

Euere K.K.Hoheit geruhten im Jahre 1860 mittelst Erlasses vom 15 März 1. J.Z.1823/III der Direktion des ung. National Museums zum Behufe einen, mit bildlichen Darstellungen ausgestalteten Beschreibung der im Jahre 1861 projektierten Ausstellung von Kunst- und Alterthumsgegenständen 1000 f. ö.w. zu beiwilligen.

Indem diese Austellung nicht zu Stande gekommen ist, wie diess mein /von/ Bericht /des Direktors Kubinyi/ /14/ am 4, März 1869 am Eu. K.K. Hoheit darzustellen die Ehre hatte, haben Eu. K.K. Hoheit mittelst der hohen Entscheidung von 18 März 1869 gnädigst bewilligt, dass diese Summe zu einen anderen analogen Zwecke verwendet werden dürfe.

Seitdem ist obiger Fond mit Interessen zum Summen von 2000 ft. ö. angewachsen und die Direktion des ungar. Nationalmuseums dachte ganz dem hohen Meinung Eu. K.K. Hoheit zu entsprechen, wenn sie obige Summe zu Illustrationen archäologischen Gengenstände verwendet, die nicht allein dazu dienen sollten, um das, den VIII. Congress der Anthropologen und Prähistorikern, der in Budapest 1876 tagte, verewigenden monumentalen Werkes zweiter Theil zu zieren, sondern

auch zugleich zur Ausgabe eines Catalogue rayonné der Abteilung als Beilage dienen wird.

Indem ich als Präsident des benannten Congresses mir erlaubte dankerfüllt den ersten Theil des Compte-Rendu dem VIII. Sitzungsperiode Eu. K.K. Hoheit zu widmen /zeichne ich mich/ und das Nationalmuseum, das so viele Beweise der hohen Huld und Gnade Eu. K. K. Hoheit erhalten hat, so wie alle unsere wissenschaftlichen Bestrebungen der ferneren Genegenheit. Eu. K.K. Hoheit zu empfehlen, Eu. K.K. Hoheit mit /ausgezeichneter Hochachtung/ tiefer Ehrfuhrt utertäniger /ergebenster/ Diener."

Aláírás nincs a fogalmazványon és ezt sem tudjuk valóban elküldték-e a más kézírással /15/ irt: "Seine K.K. Hoheit den durchlächtigsten Herren Erzherzog Albrecht K.K. Feldmarschall etc.etc.etc." címére. A Nemzeti Múzeum irattárában sem erre, sem az 1869. március 4-én irt levélre vonatkozó adatot sem találtunk.

Hogy a pénzt minden valószínűség szerint a főherceg magánpénztárából kapta előbb a Nemzeti Múzeum, majd később a kongresszus rendezőse, az a Compte Rendu következő soraiból is kitűnik: "Son A. I. R. l'Archiduc Albrecht a fait, pour la publication d'un ouvrage archéologique illustré un don de fls. 2000." /16/

Ez magyarázza meg, hogy akkor, amikor a főherceg már régen nem volt kormányzó, az összeg hovaforrásáról, a hozzá intézett levélben annyi köszönettel van szó!

De mi lehetett az a kiadvány, amely ezen a költségen nyomdába került. Ha nem a kongresszus után kelt volna a levél, lehetne gondolni a Rómer szerkesztésében kiadott vezetőre, /17/ amely két alkalommal magyarul és németül is megjelent. Ezeknek azonban csak annyi összefüggése lehetett a kongresszussal, hogy a már hat éve elkészült muzeumi kiállításról adott tájékoztatást.

Lehetne gondolni a Hampel J. szerkesztésében megjelent közismert képes katalógusra, /18/ de ez nem a Nemzeti Múzeum anyagából, hanem "des Musées de Province et des Collections particulières de la Hongrie" anyagát mutatja be, éppen a VIII. kongresszus alkalmával. Ezt tehát semmiképpen nem lehet a levélben említett Compte Rendu mellékletének tekinteni, minthogy annak I. kötete is csak 1877-ben jelent meg.

Gondolni lehetne a Hampel összeállításában megjelent fényképes kötetre, /19/ de ez nem a Nemzeti Múzeum, hanem Beszédes Sándor esztergomi fényképész kiadása.

Egyetlen előszóban nincs róla szó, így a levélben említett catalogue rayonné-t hiába is keressük. Valószínűnek látszik, hogy az összeget a C.R. II. kt. 1. részének kiadására fordították, amely 1878-ban jelent meg a Nemzeti Múzeum kiadásában és térképen kívül száznál több képet is közöl. Ez azonban korántsem az, amit a levél szerint terveztek. Nem katalogus, és terjedelméhez mérten kevés tárgyi emlékről közöl képet.

Kizártnak tartjuk, hogy a Nemzeti Múzeum már Hampel szerkesztette katalogusai /20/, akár a Comptes Rendus 1886-ban megjelent II. 2. része ebből a pénzből készült volna.

A levélből megismerve a Comptes Rendus-ban említett 2000 f adomány történetét, megértjük, hogy a fogalmazvány szerzője - még a levélben is - foglalkozott azzal a gondolattal, hogy I. kötetet Albrecht főhercegnek ajánlja. Nem tartjuk kétségesnek, hogy kézírással dedikált példányt kapott is a főherceg, de sem az I., sem a II. kötetben nyomtatásban ennek semmi nyoma nincs.

Talán egy a jelen levél előkerüléséhez hasonlóan szerencsés lelet ennek okára is világosságot derít. Ha valóban elküldték e levelet a dedikálás nélkül megjelent kötet, legalább is visszautasítást jelentene. Egyelőre nem tudjuk.

Rómer takarékoságát láttuk igazoltnak akkor, amikor a meghívók feljegyzésekre felhasználásáról szóltunk. Ezt a megállapításunkat a fogalmazvány is megerősíti és ez igazolja is a fentebb már említett keltezt is. /22/

Feltűnt, hogy a fogalmazvány egy olyan nyomtatott kiadvány hátlapján van, amelyen különböző területekről /Németalföld, Közép-amerika, Surinam / származó kőbalták egyszerű vonalas rajzai vannak, a lelőhelyek általános megjelölésével. Jobban megnézve kiderült, hogy a rajz Dr. Leemans a leydeni kir. régészeti és néprajzi múzeum igazgatójának - aki feleségével együtt a congressus tagnévsorában is benne van, ha nem is volt jelen, /23/ - "Mémoire sur une hache c. közleményéből való, 1876 augusztus 21. nyomtatott keltezéssel. A takarékoság kétségtelenné teszi fenti keltezésünket.

Az aztán már kérdés, hogy egy múzeumban miként lett fogalmazvány céljait szolgáló makulaturává egy könyv vagy folyóirat egyik lapja?

A szerencsés véletlen adta kezeinkbe ezt az irattartót, régészeti kutatásunk nagy uttörőjének érdekes kérdéseket felvető feljegyzéseivel.

Ismerve - az eddig kiadott, de itt fel nem sorolt - Rómer írta s részben hozzá intézett levelek sok felvetett problémáját, nem tartanánk feleslegesnek azok gyűjteményes kiadását, esetleg már kéziratban maradt feljegyzéseivel, érdekes régészeti és művészettörténeti adataival együtt. Szétszórt közzétételük má: eddig is gazdagította tudománytörténeti ismereteinket. Különösen azokat a nehéz viszonyokat hozták hozzánk közelebb, amelyből értékes képe bontakozik ki a magyar régészeti kutatás kezdeteinek.

Tudjuk maradtak fenn olyan iratok is, amelyek más oldalról mutatják be Rómer tevékenységét, más emberi vonásait. Egyszer ezekkel is szembe kell néznünk. Nem hisszük, hogy megváltoztathatnák az eddigi pozitív értékelést; amely a maradandót veszi figyelembe.

Banner János
Kanozsay Margit

JEGYZETEK

- 1./ Tanszékre kinevezésének körülményeire l. Rég. Dolg. 6/1964/ 17-53.
- 2./ Compte Rendu I. 1877. XI, XII, XXIII, XXIX.
- 3./ Uo. 33, 45, 249, 279, 457, 572.
- 4./ Hampel J, Catalogue... Vitrine 44-47.
- 5./ Uo. Vitrine 41.
- 6./ Compte Rendu II. 1. 1878. 20-24, 24-28, 35-38.
- 7./ Uo. 42-43 közt.
- 8./ Magyarország Archaeológiája Bp. 1897. I. kt. 242-hoz.
- 9./ Compte Rendu I. 3 számozatlan lap. Préface.
- 10./ Az Érem- és Régiségtár története. - A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Budapest, 1902. 71-90.
- 11./ Rég. Dolg. 8/1966/ 40.

- 12./ A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai. Pest. 1868. 74.
- 13./ Uo. 74. A Bohus Jánosné szül. Szölgyémi Anna elnöksége alatt alakult társaság 24.000 f-t gyűjtött.
- 14./ Hogy ezt a levelet Kubinyi Ágoston írta-e, adatok hiányában eldönteni nem tudtuk. Pulszky Ferenc 1869. február 25-én kapta meg muzeumigazgatói kinevezését. /Emlékbeszédek XIV. 541. 1./ Nem hisszük, hogy első ténykedése ennek a levélnek megírása lett volna.
- 15./ A kézírás azonos az előszó előkerült fogalmazvány másolatával.
- 16./ Comptes Rendus I. XXXIX.
- 17./ Képes Kalauz a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. Illustrierter Führer in der Münz- und Altertumsabteilung des Ung. National-Museums. Pest 1870. ill. 1873.
- 18./ Catalogue de l'exposition préhistorique... Budapest 1876.
- 19./ Antiquités préhistoriques de la Hongrie. Esztergom, 1876. I-II.
- 20./ 1881, 1883, 1885, 1888.
- 21./ Trouvailles de l'âge de Bronze en Hongrie.
- 22./ 1876 v. 1877.
- 23./ Comptes Rendus I. XXII.